

עיקרים ואתגרים בהיסטוריה של יהדות אמריקה

בתולדות יהדות ארצות-הברית יש כעין שידוך בין שתי מסורות היסטוריות גדולות: האחת — יהודית, ששורשיה באבות-אבותינו, בנביאים, בתנאים ובאמוראים, והאחרת — אמריקנית. שראשיתה באינדיאנים, בקולומבוס ובגיבורי מלחמת העצמאות האמריקנית. ההיסטוריה הזאת אמנם טבועה בחותם שתי המסורות גם יחד, ואף-על-פי-כן יש בה משום מסורת היסטורית מובהקת בזכות עצמה, שימיה עתה שלוש מאות שנה ומעלה. זוהי מסורת, המעוגנת בדו-ערפיות, כי יש שיהודי ארצות-הברית נמשכים אל שני כיוונים בעת ובעונה אחת. עם-זאת מסורת היא המאוחדת מכוחו של חזון משותף, מכוח שקידת נושאי המסורת הזאת להיות גם יהודים ללא שיור וגם אמריקנים ללא שיור. זוהי מסורת הקושרת את נושאייה עם היהודים ברחבי תבל, אולם לא פחות מזה אל האמריקנים בני שאר האמונות. זוהי מסורת הנמסרת מדור לדור על-ידי גברים ונשים יצירתיים, המתמודדים עם המתחים ועם הפרדוקסים, שהחיים היהודיים-אמריקניים צופנים בתוכם, והמעצבים מתוך החיים האלה את הירוע לנו בתור "החוויה היהודית-אמריקנית" — הלא היא קליידוסקופ של יסודות חברתיים, דתיים, תרבותיים, כלכליים ומדיניים, המרכיבים את עולמו הדינמי ורב-הפנים של היהודי האמריקני.

הנדרש אל כל היסודות השונים והמשונים הללו עלול על נקלה לגרוע עין מהנושאים הגוברים-המכריעים, המייחדים את תולדות יהדות ארצות-הברית והמפלים אותן הן מנסיונם ההיסטורי של אמריקנים אחרים והן מנסיונם של יהודים בזמנים אחרים ובמקומות אחרים. ברי כי יש להתייחס בזהירות אל הכללות, המסכמות את החוויה היהודית-אמריקנית כולה, ולעולם אי-אפשר לראות בהן סוף-פסוק. עם-זאת מצויים ארבעה קווי-אופי וחמישה אתגרים מתמשכים שבלעדיהם לא יתכן כל מאמץ פְּבִד־ראש להבין על מה בעצם נספו החיים היהודיים בארצות-הברית, ובמיוחד למן ימי מלחמת השחרור מן העול הקולוניאלי. להלן אמנה את קווי-האופי ואת האתגרים הללו בקיצור רב:

האמונה בייעוד שבחיים האמריקניים: הייעוד, הגלום בחיים האמריקניים — חירות, שוויון, הזדמנויות — הוא אשר משך בראשית ימי ההגירה את רוב היהודים אל חופי אמריקה, ולרבים הוסיף לשמש השראה גם להבא. המהגרים היהודיים חלמו על כך כי הדיכוי והדלות, שלא אחת היו מנת-חלקם בשאר חלקי הגולה, ייעלמו בעולם החדש פלא היו. אמת, האוטופיות ביותר שבין הציפיות הללו סופן היה מפח-נפש, אולם האמונה הפנימית כי אמריקה היא תקוותם הגדולה של היהדות ומופת ליחס, שיהודים

המאמר מבוסס על הרצאה שהרצה המחבר במסגרת סימפוזיון בעת מושב חבר הנאמנים של "בית התפוצות" בדצמבר 1986.

ככל רחבי תכל ראויים לזכות בו, לא עורערה מן היסוד במרוצת השנים. יש אשר ראו כאמריקה את הסדן שראוי לחשל עליו את הבית הלאומי היהודי שבציון. לעומתם טענו אחרים בלהט, כי אמריקה עצמה כמוה בציון, למעשה, שכן גורל משותף לה וליהודים, ומטפחת היא ערכים היכולים להיחשב "יהודיים" מכל הבחינות ולכל התכליות. האמונה בפלורליזם: יהודי ארצות-הברית מרכיב לדגול בפלורליזם התרבותי, הלא הוא אותו דגם של החברה האמריקנית, המטפח את הגיוון האתני כמעלה תרומית והפוסל קריאות להנהיג אחדות אנגלו-אמריקנית ("כור-המצרף" הנודע), לפי שאין הדבר עולה בקנה אחד עם האתוס הדמוקרטי האמריקני. האמריקני, שיותר מכל עשה נפשות לפלורליזם התרבותי, הורייס קאלן, בעצמו היה יהודי בעל-תודעה, והחוויות, שהתנסה בהן כיהודי-אמריקני, עזרו לו לגבש את משנתו. בימיו כבר הספיק הפלורליזם להתבסס בקרב הקהילה היהודית-אמריקנית, אלא שלא התבסס בדרך העשיה, כי-אם בדרך המחדל: לא היתה דרך אחרת להבטיח בעזרתה את הדו-קיום של יהודים, שרקעיהם ואמונותיהם כה נבדלו אלה מאלה. כך אירע, למרבה המזל, שמציאות החיים היהודיים-אמריקניים — גיוון פנימי מכאן ומעמד של מיעוט מכאן — ומחויבות הקהילה האידיאולוגית העקיבה לענין הפלורליזם באו וחיזקו זו את זו. הדבר הוליד את הדגם הסוציולוגי הזה, שבתחילה היה פרי כורח-המציאות, אלא שלימים נתגלגל לכדי ערך שהיה לאחד המושפלים-הראשונים של החיים היהודיים-אמריקניים.

החיפוש אחר הצלחה: על יסוד עיון מדוקדק, שעיין בזכרונותיהם של מהגרים יהודיים, הצביע פרופסור משה קליגסברג על חשיבות ה"תאכלעס" (התכלית), הלא היה התכונות האדם אל התוצאות הסופיות, יותר אל המטרות מאשר אל האמצעים, כעל תכונה תרבותית חשובה המציינת את המהגרים היהודיים מאירופה המזרחית. המגמה הזאת, והיא קרובה אל המכונה בפי מקס נֶבֶר "רוח-הקפיטליזם", היא למעשה חלק של מנטליות שוחרת-הצלחה נרחבת יותר שאיפיינה את החוויה היהודית-אמריקנית בכללותה. החיפוש אחר הצלחה שימש מניע לא רק למהגרים יהודיים בני כל הגילים, אלא גם לילדיהם: הללו נאבקו להשיג את אשר לא השיגו הוריהם. דבר זה מסביר במידה רבה מאוד על-שום-מה נוטים יהודי ארצות-הברית לניידות גיאוגרפית וחברתית רבה כל-כך, להתרכזות במרכזים מסחריים ופיננסיים (ובמיוחד באזורים עירוניים גדולים, המתפתחים במהירות), וכן להעזה לצאת אל תחומים חדשים, אם כרוכלים במערב הארץ, אם כמדענים בענפי חקירה חדשים, ואם פְּנִימִים המרהיבים עוז בנפשם לפנות אל ענפי תעשיה הצצים והולכים. חלילה לי מלטען ששאפתנות הזינוקים היתה אי-פעם נחלת-יחיד ליהודים בארצות-הברית; אותה המנטליות, שהוריישו אֶלְגֵד משמש לה אב-טיפוס, נפוצה הרבה יותר. ברם, התכונה הזאת בלטה במיוחד בקרב חוגים יהודיים, והיא אף הניבה פרי הראוי מאוד לציון על-פי כל קנה-מידה אפשרי.

המחויבות להמשך קיומו של העם היהודי: כמיעוט זעום, שמעולם לא עלה על ארבעה אחוזים מכלל האוכלוסיה, נאלצו היהודים מאז ומתמיד לעמול קשה כדי לשמור על קיומם. בלי הרף איימה עליהם הסכנה שמה יאבדו להם אחים, אם בדרך ההתנצרות, אם בדרך ההתבוללות ואם בדרך של נישואי-התערובת. מכוח האֶתְגֵר הזה, וכן מכוח המוטיבציה של ערכים דתיים מסורתיים, עמלו יהודי אמריקה קשות. עוד מימי היות הארץ מושבה בריטית, כדי להקים לעצמם קהילה יהודית העומדת ברשות עצמה: רשת של יחידים ושל מוסדות הפועלים יחדיו למען האחווה היהודית, כדי לספק חינוך יהודי

ותרבות יהודית, לדאוג ליהודים נצרכים, וכן כדי למלא תפקידים אחרים, כנדרשים לכל מי שמבקש להבטיח את רווחת בני הקהילה ואת המשכיות החיים היהודיים-אמריקניים מדור לדור. בהשיטם את מבטם מעבר לקהילתם שלהם התעניינו יהודי ארצות-הברית גם ביהדות העולם. התפרעויות אנטי-יהודיות בארצות שמעבר לים, פגעי טבע שפגעו ביהודים, קריאות לחוש לעזרת קהילות יהודיות במצוקה, וביתר-שאת קריאות שיצאו מיהודים שבארץ הקודש — לכל אלה נענו יהודי ארצות-הברית על-פי מסורת באהדה, על-פי הכלל האומר "כל ישראל חברים". כשם שנהגו היהודים בכל דורות הגלות הארוכים כן קשרו יהודי ארצות-הברית את שרידותם שלהם כקהילה יהודית אל שרידות היהודים בכל אחר ואתר, וביתר-שאת — מאז 1948 — אל שרידותה של מדינת ישראל. המחויבות הזאת, שקיימה לאורך כל הדורות, מיתמצת בסיסמה בת שלוש מלים שהמגבית היהודית המאוחדת עושה לה נפשות: "עם אחד אנחנו!" תווי-הפנים האופייניים הללו של החיים היהודיים-אמריקניים מעלים על הדעת כי נתקיימה מידת-מה של רציפות בלתי-מעורערת במשך שלוש מאות שנה, ואילו חמשת האתגרים, שניצבו לפני יהודי אמריקה, עשויים מתכונת אחרת. הם שימשו מקור למתיחות מתמשכת, שפן הם מציבים ערכי-יסוד אלה מול אלה, ויש שמאלצים הם את הדוגלים בהם לבור להם ברירות, הקשות כחציית ים סוף. ביסוד הדברים אף אחד מבין האתגרים הללו אינו ניתן להתרה, כיוון שהאתגרים נובעים מדילמות שהן חלק בלתי-נפרד מן החוויה היהודית-אמריקנית עצמה. אולם, בסופו של דבר התברר כי קיום האתגרים הללו היה לברכה, שהרי באה ההתמודדות עמם והעשירה עד למאוד את חייהם של יהודי אמריקה וסיפקה תמריץ חשוב ליצירתיות, הן של היחיד והן של הקהילה.

1) התבוללות — זהות. זהו מן הסתם האתגר הגדול ביותר הפועל בחיים היהודיים-אמריקניים. המתיחות הזאת מציבה את המשאלה להיות לאמריקני ולהסתגל אל תקניה של ארצות-הברית כנגד החשש שמא תיטול הסתגלות רבה מדי את הייחוד מן היהודים, ועד מהרה ייעלמו. הבעיה הזאת איננה נחלת היהודים לבדם. נושאים, כגון "הסתגלות מול דבקות במסורת" או "התאמה מול התנגדות", מאפיינים את תולדות כל קבוצות המיעוט האתניות שבאמריקה. אצל היהודים הדילמה מורכבת עוד יותר, כי הם גם קבוצת מיעוט אתנית ("העם היהודי") וגם קבוצת מיעוט דתית ("היהדות"); עובדה זו מסבירה לנו על-שום-מה כה הרבו לגזור גזירה שווה בין ההתבוללות לבין המינות. יריעה רחבה של מסורת יהודית ושל היסטוריה יהודית נפרשה כדי להצדיק את מלוא קשת העמדות בשאלה הזאת — החל בויתורים מפליגים לאורח-החיים האמריקני, המוצדקים על-ידי "מנהג המדינה", על-ידי "צורכי השעה" ועל-ידי "דרכי שלום", וכלה בהתנגדות נחרצת ביותר להסתגלות כלשהי (אפילו בתחום ההלכשה), שמא "נלך בדרכי הגויים". הואיל ומנהיגי יהדות ארצות-הברית נחלקו בדעותיהם, לא פחות משנחלקו חסידיהם, בכואם להחליט מה הם הוויתורים שראוי להם ליהודים, שיוותרו לתרבות הרוב (או ימאנו לוותר), הרי שניתנו תשובות מן הקצה לקצה. שום תשובה מבין התשובות הללו לא היתה משיעת-רצון עד תום.

2) מסורת — תמורה. בעיה זו זיקה לה אל בעית "ההתבוללות — הזהות", ועם-זאת הצטמצם האתגר ההיסטורי הזה אך ורק בתחום הדת. כאן נעה הקשת בין המטעימים כי המסורת אכן מאחדת את יהדות העולם, ומכאן — כי תמורה כלשהי נושאת בכנפיה פירוד, ואולי אף פורענות (סוף התמורות מי ישרן?). ובין הסבורים כי

תמורות ("רפורמות") אלה או אלה חיוניות הן להמשך קיומו של העם היהודי, מה עוד נוכח ריפוי היהודים המנופרים למורשתם הדתית. אף אחד מכין המעורבים בוויכוח הזה לא הצליח להצדיק את עמדתו על יסוד הדבר, הנראה לו כמיטב הפתרונים ליהדות אמריקה. אולם, השאלה באיזו נקודה ראוי להן, לדרישות המסורת ולדרישות התמורה, שיתפשרו אלה עם אלה (אם בכלל). מעודה נותרה חשוכת-פתרון. עם האתגר שבו והתמודדו בכל פעם שהוצעה עוד רפורמה דתית, החל בראשית המאה התשע-עשרה, בימים שהציעו להנהיג שירת מקהלה ודרשות באנגלית בבית-הכנסת, וכלה בכל אותן ההצעות שהוצעו מאז ועד ימינו ושכליתן לשנות את המעמד המסורתי שהוקצה לאשה בחיי בית-הכנסת.

3) אחדות — שונן. כשם שבחיי ארצות-הברית הכלליים עדים אנו זה דורות אחדים לוויכוחים, הנסכים על השאלה "טובת המימשל הפדראלי או טובת המדינות היחידות — איזו קודמת?", כן מצטיינים החיים היהודיים-אמריקניים במתיחות מתמדת שבין טובת הקהילה היהודית בכללותה לבין קהילות-המשנה המרוכות שהתגבשו על בסיס האזור, הרקע החברתי-כלכלי, המגמה הדתית או האידיאולוגיה הפוליטית. עם הבטיחה של "האחד" מול "הרבים" התמודדו בכל ימי ההיסטוריה הכתובה בעזרת אמונות ומערכות פדרטיביות, ובמישור הארגוני אכן זו היתה המגמה גם בחיים היהודיים-אמריקניים. ברם, בעית-היסוד מוסיפה להתקיים מצד אחד העריכו יהודי ארצות-הברית את הברכה שהאחדות מביאה עמה והדגישו את דבקותם האיתנה בערך היהודי המסורתי של אהבת ישראל, הלא היא ביטוי לסולידריות עם האחים-היהודים, יהיו אשר יהיו. מצד אחר באו השונן, הגלום בחיים היהודיים, והעובדה שיש יהודים מיהודים שונים ודרכים מדרכים שונות לקיים את היהדות, ועזרו להצמיח כבוד בריא לריבוי-הפנים.

4) שלטון הרוב — זכויות המיעוט. המתח הזה, הרקום לתוך מרקם החיים האמריקניים, אף מונח ביסוד יחסיה ההיסטוריים של יהדות ארצות-הברית עם החברה המאורגנת החילונית. יהודי ארצות-הברית נאלצו להכריע בכמה וכמה שאלות של מדיניות פנים, ובמיוחד בשאלות הנוגעות ביחסי הכנסיה-המדינה: כלום מן הראוי להם כי יכופו את שטחי ההתעניינות היהודיים-אמריקניים לרצונו הנרחב ביותר של הרוב הנוצרי, או שמא מוטב להם לדרוש מן הרוב שיסתלק ממשאלותיו, באופן שיוגנו זכויותיו התחוקתיות של המיעוט? בלשון מוחשית יותר אפשר לומר: בגין השאלה הזאת נשטפו היהודים במרוצת השנים בוויכוחים סביב נושאים, כגון חוקים פוריטניים נוקשים (בעניין יום א'), מקום הדת בכתיב-הספר הכלליים, וקיום חג-המולד בטרסהיה. שאלות מדיניות החוץ אמנם לא הולידו אותה מידת המחלוקת, אולם היו טעונות ברירה לא פחות קשה: כלום ראוי להם, ליהודים, שיכפיפו את טובתם לטובת הרוב בתחום העניינים הבין-לאומיים, או שמא ראוי להם לגבש סולם-עדיפויות משלהם ולתת את עיקר דעתם לשאלות, כגון ההגנה על יהודים נרדפים באשר הם שם או התמיכה במדינת ישראל? האתגר, שמעוררו ניצב לפני יהודי אמריקה, אמר: הכיצד נוכל לשמור על זכויות היהודים ועל טובתם, בלי שנחטא, שלא לצורך, לרגישות הרוב. היה זה יעד, שמבחינה היסטורית היה קל יותר לנסח אותו מאשר לחתור לקראתו.

5) הנסיון ההיסטורי — היוצא-מן-הכלל האמריקני. האם אמריקה שונה מארצות אחרות? זהו מן הסתם האתגר המובהק ביותר שלפניו הוצבו יהודי ארצות-

הברית. הוא מציב את אמונתם כי הנה אמריקה יוצאת איכשהו מן הפלל, כי לא לקתה באותן התפניות שפה פגעו ביהודים במקומות אחרים, מול הנסיון ההיסטורי המר שהתנסו בו בכל ארץ מארצות התפוצות, ואפילו בארצות כגון ספרד וגרמניה, שבהן כה הרגישו את עצמם בבית, עד... שירדה הפורענות עליהם. ראיות אפשר להביא לכאן ולכאן. מצד אחד אפשר להעמיד את הבריות על המשמר ולמנות מקרים של אנטישמיות ארסית, שקרו בכל ימי ארצות-הברית, ולהתריע על כך שדמגוגים מסוכנים מציגים את מועמדותם כאמריקה, ולא אחת אף זוכים בתמיכה בלתי-צפויה; אפשר להזהיר את הבריות כי הנבואה היא מדע מאוד לא מדויק, וכי אין לסמוך על העבר ולהקיש ממנו על העתיד. מצד אחר יטענו הטוענים כי בכל-זאת אמריקה שונה גם שונה, מה עוד כשמשווים את נסיון יהודיה עם נסיון אחיהם באירופה. בארצות-הברית טוענים הללו, מעולם לא נדרשה אֶמנציפציה ליהודים, ומכאן שמימיהם לא חרדו יִמא תחזור בה אמריקה מן האֶמנציפציה. חופש הדת מובטח ליהודים במסמכי האומה המרכזיים, ונשיאה הראשון של ארצות-הברית אף נתן להם את כרכתו. היהודים אינם אלא אחד המיעוטים הנרדפים בארצות-הברית; עקב כך היתה השנאה הלאומית רכת-פנים ונפוצה. כאמריקה קיימת מסורת דתית ליברלית ארוכת-ימים ("המסורת הגדולה של הפנסיות האמריקניות"), המונה את היהדות עם אמונותיה הגדולות של האומה והדוגלת, כמוה כיהודים, בחופש דתי ובשוני דתי, בהפרדת הדת מן המדינה, בזכותו של כל אזרח להשתייך אל הזרם הדתי הנראה לו, ובעליונות הרצון על-פני השכל (וולונטריות). אחרון-אחרון: בעלי ההשקפה הזאת מצביעים על כך כי שיטת שתי המפלגות, הנוהג של בחירות תכופות למדי, וחלוקת השלטון בין זרועות רבות – מקשים מאוד על הפעלתם של חוקים אנטי-יהודיים. מדינאי ארצות-הברית למדו מנסיונם כי פניות רכות-בסיס, המופנות אל כל גושי הבוחרים הראשיים, מזכות אותם בהצלחה הרבה יותר גדולה בקלפיות מאשר פניות אל לוקאל-פטריוטיזם צר אופק או אל רגשות של התחסדות.

למרות כל הלהט, שמעוררת השאלה הזאת, אין לך כל תשובה נכונה עליה. רק ימים יגידו. אשר לי הרי שאינני מאמין כי עתיד היהדות נגזר מראש מן השכינה, והרכה פחות מן האידיאולוגיה. בתור היסטוריון אני מנסה להבין את העבר, וכן עשוי אני לנסות ולנתח תמורות היוצאות לפועל בימינו. אשר לעתיד, הרי שתלוי הוא לא כדפוסים קבועים מראש, לא באידיאולוגיה, ואף לא בהיסטוריה, אלא בעיקר באותם האנשים כאשר הם שם, המרהיבים עוז כנפשם לעצב את העתיד והפועלים כדי לכוון את מסלולם של מאורעות אנוש. נקווה, לטוב.